

PROCES PRZEMIAN DEMOGRAFICZNYCH I SPOŁECZNO-ZAWODOWYCH W WOJEWÓDZTWIE ZIELONOGÓRSKIM

Spółeczeństwo polskie żywo interesuje się różnymi zjawiskami i procesami demograficznymi, choćby takimi, jak: ruch naturalny, migracje, rozwój urbanizacji, zmiany struktury demograficznej i społeczno-zawodowej ludności. Badania z tego zakresu mają nie tylko istotne znaczenie poznawcze. Mają one również doniosłe znaczenie dla kształtowania odpowiedniej polityki ludnościowej i społeczno-gospodarczej. Doniosłość problematyki ludnościowej sprawia, iż coraz częściej wszelkie oceny realizacji zadań gospodarczych w minionych latach i okresach łączy się z analizą i oceną przeobrażeń stosunków ludnościowych. Z kolei przy opracowaniu programów i planów rozwojowych na lata następne, za punkt wyjścia przyjmuje się określone prognozy demograficzne.

Chcąc dobrze poznać współczesną problematykę demograficzną i określić choćby w ogólnych zarysach dalsze, przewidywane kierunki zmian, należy zaznajomić się z przeszłością i wyciągnąć odpowiednie wnioski z dotychczasowych przemian. Z przeszłości wynikają bowiem liczne, często podstawowej wagi konsekwencje dla przyszłości. Można tu przykładowo wymienić: kształtowanie się poszczególnych składników ruchu naturalnego, natężenie, kierunki i zasięgi migracji, przyspieszony proces defeminizacji i starzenia się ludności wiejskiej itp.

Autor tego opracowania podjął próbę ukazania wielokierunkowych przemian demograficznych na przykładzie interesującego pod tym względem regionu. Bardziej wnikliwej analizie poddano takie zagadnienia, jak: wzrost i rozmieszczenie ludności, rozwój urbanizacji, przemiany podstawowych struktur demograficznych i społeczno-zawodowych oraz podstawowe czynniki tych przeobrażeń, którymi są ruch naturalny i wędrownikowy ludności. Próbie tej towarzyszyło przeświadczenie, iż opracowanie to przynajmniej częściowo przyczyni się do pogłębienia wiedzy o przemianach demograficznych na tym obszarze i zarysowujących się tendencjach zmian w perspektywie do roku 2000.

Zasiedlenie, wzrost i rozmieszczenie ludności

Województwo zielonogórskie w dawnych granicach, utworzono w 1950 roku zasadniczo z części zachodniej woj. poznańskiego i północnej części wrocławskiego. W granicach obecnych, obowiązujących od 1.VI.1975 r.,

zielonogórskie niemal w całości obejmuje terytorium ziem odzyskanych w 1945 r. (z wyjątkiem części byłych powiatów wolsztyńskiego i zbąszyńskiego)¹. W chwili wyzwania obszar ten był w poważnym stopniu wyludniony. Na zastanym potencjale demograficznym, składającym się w olbrzymiej większości z kobiet, starców i dzieci, nie można było zakładać możliwie najszybszej odbudowy i rozwoju tego terytorium.

Jak pamiętamy, na mocy uchwał poczdamskich pozostała jeszcze część ludności niemieckiej podlegała repatriacji, a odzyskane tereny trzeba było niemal od podstaw zasiedlić ludnością polską. Pierwsi osadnicy polscy przybyli na te ziemie niemal bezpośrednio po przejściu frontu. Zatrzymała się tu również pewna liczba byłych więźniów obozów koncentracyjnych, jeńców wojennych i robotników przymusowych, a nieco później także zdemilitaryzowanych żołnierzy wojska polskiego.

Dla pierwszych miesięcy po wyzwoleniu, brak jest pełnych i wiarygodnych informacji o stanie zaludnienia. Był to przecież okres intensywnych i wielokierunkowych ruchów wędrowniczych, utrudniających prowadzenie ewidencji ludności. Pierwsze polskie sumaryczne dane pochodzą z maja—czerwca 1945 r. Z uwagi na to, że dane z tego roku budzą pewne kontrowersje, za podstawę dalszych rozważań przyjęto wyniki sumarycznego spisu ludności z 14.II.1946 r. W późniejszym okresie, GUS przeliczył uzyskane wówczas wyniki (a także informacje uzyskane podczas kilku kolejnych spisów powszechnych). Odpowiednie dane dla woj. zielonogórskiego zestawiono w tab. 1.

TABELA 1

LUDNOŚĆ W LATACH 1946—1974^a

Lata	Ogółem		Miasta		Wieś	
	w liczbach bezwzględnych	na 1 km ²	w liczbach bezwzględnych	na 1 km ²	w liczbach bezwzględnych	na 1 km ²
1946	228284	26	81324	243	146960	17
1950	358652	41	149208	446	209444	25
1960	497090	56	242253	724	254838	30
1970	553226	62	294386	880	258840	30
1974	574983	65	317287	949	257696	30

^a Lata 1946, 1950, 1960 i 1970 — dane spisów powszechnych (przeliczone według nowego podziału). 1974 — według stanu w dniu 31.XII.

ZRÓDŁO: *Ludność i zasoby mieszkaniowe w latach 1946—1974 według podziału administracyjnego kraju z 1 czerwca 1975 r.*, GUS, „Statystyka Polski” nr 70, 1976, s. V, 6, 377, 380.

Z tabeli tej wynika, iż obecne terytorium województwa w połowie lutego 1946 r. zamieszkiwało około 228,3 tys. osób. Zdecydowana większość ludności, bo prawie 147 tys. osób mieszkało wówczas na wsi. Mia-

¹ B. Ciamała, S. Senft, *Ziemie zachodnie i północne — wczoraj i dziś*, K1W 1985, „Biblioteka Lektora i Wykładowcy”, nr 14, s. 4; T. Stępczyński, *Ludność ziem zachodnich i północnych*, „Wiadomości Statystyczne” 1985, nr 7, s. 1—2.

sta skupiały wtedy niewiele ponad 81,3 tys., co stanowiło 35,6% ogólnej liczby ludności. Na 1 km² powierzchni ogólnej przypadało tylko 26 osób. Mężczyźni w liczbie 105739 osób, stanowili 46,3%. Na 100 mężczyzn przypadało prawie 116 kobiet. Większość ludności utrzymywało się wówczas z pracy w zawodach rolniczych.

Spis sumaryczny z 14.II.1946 r. nie dostarczył pełnego obrazu istniejącej wówczas sytuacji demograficznej. Oczekiwania te spełnił dopiero NSP z 1950 r. Okazało się, że w tym niespełna pięcioletnim okresie nastąpiły już bardzo istotne przeobrażenia strukturalne. Gęstość zaludnienia wzrosła w tym czasie do 41 osób na 1 km². Ludność miejska osiągnęła 41,6%. Ludność utrzymująca się ze źródeł pozarolniczych stanowiła już 55,3% (w miastach 92,4%, na wsi 28,8%).

Ponadto spis ten dostarczył wielu innych danych, w tym m.in. informacji o pochodzeniu terytorialnym mieszkańców kraju i poszczególnych regionów. W woj. zielonogórskim (w ówczesnych jego granicach) przewagę posiadali przesiedleńcy z różnych części kraju, w tym najwięcej z poznańskiego (około 22% ogółu ludności napływowej). Ich łączny udział wynosił 51,8% (por. tab. 2). Drugą pod względem liczebności grupę stanowili repatrianci i reemigranci, na których przypadało 43,7%. Uwagę zwraca stosunkowo nieliczna grupa ludności autochtonicznej (3,2%). Równie niski jej udział (tj. 3,2%)^{1a} odnotowano jeszcze tylko w woj. szczytyńskim. W skali całych ziem odzyskanych ludność tubylcza stanowiła 19,6%, w woj. opolskim 54,1%, a w części odzyskanej dawnego woj. katowickiego — nawet 62,7%. Globalną liczbę mieszkańców województwa uzupełnia ludność o nieustalonym pochodzeniu regionalnym, na którą przypadało 1,3%.

Następne spisy powszechne dostarczyły nowszych informacji o pochodzeniu regionalnym mieszkańców tego województwa. W tabelach 3 i 4 przytoczono niektóre dane ostatniego NSP (z 7.XII.1978 r.), odnoszące

TABELA 2

POCHODZENIE TERYTORIALNE LUDNOŚCI W 1950 R.

Województwo	Razem	Ludność autochtoniczna	Przesiedleńcy	Repatrianci i reemigranci	Inne i niewiadome
w tysiiącach					
Zielonogórskie	560,6	18,1	290,4	244,7	7,4
Ziemie Odzysk.	5936,2	1165,0	2916,5	1749,7	105,0
w odsetkach					
Zielonogórskie	100,0	3,2	51,8	43,7	1,3
Ziemie Odzysk.	100,0	19,6	49,1	29,5	1,8

ŹRÓDŁO: L. Kosiński, *Pochodzenie terytorialne ludności ziem zachodnich w 1950 r.*, „Dokumentacja Geograficzna” 1960, z. 2, s. 8.

^{1a} W. Borejko, *Migracje ludności w województwie zielonogórskim w latach 1953—1962*. Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1968, s. 22; J. Burszta, *Zimna Lubuska — spojrzenie etnograficzne*, w: *Ludność rodzima na Ziemi Lubuskiej*, Lubuskie Towarzystwo Kultury, Zielona Góra 1970, s. 14.

TABELA 3

LUDNOŚĆ ZAMIESZKAŁA W 1978 R. W MIEJSCOWOŚCI URODZENIA
(W % OGÓŁU LUDNOŚCI ZAMIESZKAŁEJ NA DANYM TERENIE)

Województwo zamieszkania w 1978 roku	Wyszczególnienie	Ogółem	Zamieszkali od urodzenia	Reemigranci
Polska	ogółem	54,3	53,6	0,7
	mężczyźni	56,1	55,5	0,6
	kobiety	52,5	51,8	0,7
Zielonogórskie	ogółem	40,0	39,5	0,5
	mężczyźni	42,2	41,8	0,4
	kobiety	37,8	37,2	0,6
miasta				
Polska	ogółem	49,0	48,3	0,7
	mężczyźni	50,3	49,7	0,6
	kobiety	47,8	47,1	0,7
Zielonogórskie	ogółem	38,1	37,6	0,5
	mężczyźni	40,4	40,0	0,4
	kobiety	35,9	35,4	0,5
wieś				
Polska	ogółem	61,3	60,7	0,6
	mężczyźni	63,6	63,1	0,5
	kobiety	59,1	58,4	0,7
Zielonogórskie	ogółem	42,4	41,9	0,5
	mężczyźni	44,4	44,0	0,4
	kobiety	40,4	39,8	0,6

ZRÓDŁO: Dane GUS (NSP z dnia 7.XII.1978 r.).

się do obecnego terytorium województwa. Okazało się, iż ludność Zielonogórskiego zamieszkała od urodzenia w tej samej miejscowości stanowiła 39,5% (w miastach 37,6% nr wsi 41,9%). Jest sprawą zrozumiałą, iż przeciętnie w kraju udział ludności zasiedlałej był znacznie wyższy i wynosił w tym samym czasie 53,6%.

Ludność napływowa woj. zielonogórskiego stanowiła 60,5%. Zwraca uwagę fakt, że ludność przybyła na ten obszar do 1944 r. włącznie stanowiła tylko 0,8%. Drugie, interesujące spostrzeżenie stanowi to, że poza pierwszym okresem zasiedlania, obejmującym lata 1945—1950, w którym osiedliło się 17,9% ludności, niemal taki sam udział (17,4%) mają przybysze, którzy osiedlili się w tym regionie w latach 1971—1978. Ponadto zauważa się wyższy udział ludności zasiedlałej na wsi, niż w miastach. Wśród ludności przybyłej we wcześniejszych okresach przewagę liczebną posiadały kobiety, natomiast wśród migrantów, którzy osiedlili się tu w latach 1975—1978, większość stanowili mężczyźni.

Wzrost zaludnienia w całym okresie powojennym przedstawiają ta-

TABELA 4

LUDNOŚĆ WEDŁUG OKRESU ZAMIESZKANIA
W MIEJSCOWOŚCI AKTUALNEGO POBYTU (w odsetkach)

Wyszczególnienie o — ogółem m — mężczyźni k — kobiety	Ogółem	Zamieszkała od urodzenia	Przybyła do aktualnej miejscowości zamieszkania								
			razem	w latach ^a						1961—1970	1971—1978
				1939 i wcześniej	1940—1944	1945—1950	1951—1960				
Polska	o	100,0	53,6	46,4	3,9	0,7	8,1	8,5	9,8	15,0	
	m	100,0	55,5	44,5	3,0	0,6	7,6	8,2	9,5	15,3	
	k	100,0	51,8	48,2	4,7	0,8	8,6	8,9	10,1	14,7	
Zielonogórskie	o	100,0	39,5	60,5	0,6	0,2	17,9	11,9	12,0	17,4	
	m	100,0	41,8	58,2	0,4	0,2	16,6	11,1	11,8	17,6	
	k	100,0	37,3	62,7	0,7	0,2	19,1	12,7	12,3	17,2	

^a W podziale nie uwzględniono osób o nie ustalonym roku przybycia.

ŹRÓDŁO: Dane GUS na podstawie wyników NSP z dnia 7.XII.1978 r.

bele 1 i 5. Porównanie zawartych w nich danych wskazuje na to, że przyrost rzeczywisty ludności w poszczególnych latach i okresach był silnie zróżnicowany. Największy wzrost liczebny ludności miał miejsce w latach 1946—1950 i wyniósł 130,4 tys. osób (odmiennie niż przeciętnie w kraju, gdzie okresem takim były lata 1951—1955). Złożyło się na to wiele czynników. W przekonaniu autora, decydujące znaczenie miały następujące spośród nich:

- zakończenie procesu repatriacji Niemców,
- słabe w okresie wyjściowym wykorzystanie pojemności demograficznej,
- wysoki przyrost naturalny,
- dodatnie saldo ruchu wędrownego ludności,
- utworzenie w 1950 r. województwa z siedzibą w Zielonej Górze (i wcześniejsze przygotowania do podjęcia decyzji w tej sprawie),
- znaczne ożywienie społeczno-gospodarcze, towarzyszące tym procesom i wydarzeniom.

W całym następnym dziesięcioleciu 1951—1960 przyrost wyniósł niewiele więcej, bo 138,4 tys. osób, w następnej dekadzie lat — 56,1 tys., a w latach 1975—1986 około 70,5 tys. osób, tj. niewiele ponad 12% w stosunku do stanu z końca 1975 r. W całym okresie obejmującym lata 1946—1986 wzrost był 2,8-krotny i wyniósł 422,2 tys. osób. Jeśli natomiast stan z lutego 1946 r. przyjmiemy za 100, to w końcu 1985 r. wzrósł on do prawie 283. W skali całej Polski analogiczny wskaźnik wzrostu wynosił 155². Tak więc wzrost liczebny ludności w Zielonogórskiem cechowała znacznie większa dynamika od średniej krajowej. Od

² Obliczeń dokonano na podstawie danych tabel 1 i 5 oraz Rocznika Statystycznego 1986, Warszawa 1986, s. 30.

TABELA 5

LUDNOŚĆ W LATACH 1975—1986 NA PODSTAWIE SZACUNKÓW
STAN W DNIU 31.XII.

Lata	Ludność			Na 100 mężczyzn przy- pada kobiet	Osób na 1 km ²
	ogółem	mężczyźni	kobiety		
	w tysiącach				
1975	580,0	284,2	295,8	104	66
1976	585,7	287,1	298,6	104	66
1977	590,8	289,5	301,3	104	67
1978	597,0	292,3	304,7	104	67
1979	603,3	295,4	307,9	104	68
1980	609,2	298,5	301,7	104	69
1981	615,2	301,7	315,5	104	69
1982	622,4	305,0	317,4	104	70
1983	631,8	310,0	321,8	104	71
1984	638,9	313,6	325,3	104	72
1985	646,0	316,9	329,1	104	73
1986	650,5	318,9	331,6	104	73

ŹRÓDŁO: Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987, s. 152—153.

chwili wprowadzenia nowego podziału administracyjnego kraju tempo wzrostu ludności jest już bardziej wyrównane. W latach 1975—1985 przyrost ludności w woj. zielonogórskim wyniósł 11,1%, podczas gdy średnio w całej Polsce — 10,9%.

Przyrostowi rzeczywistemu ludności, towarzyszył wzrost gęstości zaludnienia. W całym okresie powojennym, tj. w latach 1946—1985 liczba osób na 1 km² powierzchni wzrosła tu z 26 do 73, tj. o 47 osób, a średnio w kraju — z 76 do 119, czyli o 43 osoby. Jeśli uwzględnimy tylko okres 1975—1985, to przyrost ten wyniósł odpowiednio: 7 (z 66 do 73) i 10 osób (ze 109 do 119). Mimo, iż w całym okresie powojennym dynamika wzrostu ludności była tu znacznie wyższa od średniej krajowej, Zielonogórskie nadal pozostaje słabiej zaludnionym regionem. Mieszkańcy tego województwa stanowili w 1985 r. tylko 1,7% ogólnego potencjału demograficznego Polski, podczas gdy udział powierzchni wynosił w tym czasie 2,8%³.

Ludność woj. zielonogórskiego — podobnie jak i innych regionów kraju — nie jest rozmieszczona równomiernie. Znajduje to uzasadnienie przede wszystkim w zróżnicowaniu warunków naturalnych i sposobie użytkowania gruntów (np. spory udział słabych gleb i wysoki stopień lesistości), rozwoju społeczno-gospodarczego i rozmieszczenia osiedli ludzkich, cech ruchu naturalnego, migracji ludności itp. Duża zmienność większości tych czynników w czasie lub w aspekcie przestrzennym (albo jednym i drugim), powoduje niekiedy spore zmiany w rozmieszczeniu ludności, co ostatecznie odzwierciedla się w gęstości zaludnienia.

³ Por. Rocznik Statystyczny Województw 1986, s. LXX—LXXI.

W skali całego województwa, w rezultacie przedstawionego wyżej przyrostu rzeczywistego ludności ogólna gęstość zaludnienia wzrosła z 26 osób na 1 km² w 1946 r. do 73 osób w końcu 1986 r. Gęstość zaludnienia wsi wzrastała do około 1960 roku (z 17 do 30 osób na 1 km²), po czym zasadniczo ustabilizowała się i w 1986 r. wynosiła nadal 30 osób. Natomiast w miastach zagęszczenie nadal rośnie. W 1946 r. przypadają 243 osoby na 1 km² powierzchni miast, w 1974 r. — już 949 osób, a w 1986 r. — 1164 osoby.

Przyrost liczby osób na jednostkę powierzchni nie był oczywiście równomierny ani w czasie, ani też w podziale na poszczególne jednostki podziału administracyjnego. Rezultatem tego jest aktualny stopień różnicowania, znacznie większy w odniesieniu do miast niż w przypadku gmin. W miastach ekstremalne wartości tego wskaźnika w 1986 r. wynosiły 162 (Gozdnica) i 2040 osób (Zielona Góra). W gminach skrajne wartości odnotowano w Bytnicy (13 osób) oraz w gminie Zielona Góra (53 osoby na 1 km² powierzchni ogólnej wsi)⁴. Rozpiętość między tymi wielkościami jest tu znacznie mniejsza aniżeli w wielu innych regionach kraju.

Proces urbanizacji

Jednym z charakterystycznych procesów, związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym oraz przeobrażeniami struktury ekonomicznej i społecznej w okresie powojennym, jest rozwój procesów urbanizacyjnych. Dokonują się one na różnych płaszczyznach: przestrzennej (zwiększanie się powierzchni miast), ekonomicznej (wzrost liczby pracujących w zawodach pozarolniczych), społecznej — co oznacza z jednej strony przyjmowanie przez przybyszów ze wsi tzw. miejskiego stylu życia, a z drugiej — przenikanie miejskich wzorców życia na wieś i upodabnianie się warunków bytowych na wsi do panujących w miastach. Nas jednak interesują przede wszystkim demograficzne przejawy tego procesu, mierzone tu procentowym udziałem mieszkańców miast, w ogólnym stanie ludności.

Głównymi źródłami wzrostu liczby ludności miejskiej są — podobnie jak i w skali całego kraju — przyrost naturalny i przyrost wędrowniczy. Ponadto korzystny, choć bez porównania mniejszy wpływ wywarły także zmiany podziału administracyjnego, wyrażające się w rozszerzaniu granic szeregu istniejących miast oraz nadaniu praw miejskich (bądź wcześniej osiedla) Czerwińskowi, Gozdnicy, Howej, Łęknicy i Małomicom⁵. Ścisłe określenie roli tych czynników w rozwoju poszczególnych miast nie jest sprawą łatwą i wykracza poza ramy niniejszego referatu. Nie ulega jednak wątpliwości, iż podstawową rolę, a w przypadku wielu jednostek (zwłaszcza niewielkich, o dużym udziale funkcji

⁴ Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987, s. 42—43.

⁵ Czerwińsk prawa osiedla uzyskał w 1957 r., a miejskie ponownie w 1969 r. (po raz pierwszy w 1690 r.); Gozdnica — od 1955 r. prawa osiedla; Howa — prawa osiedla w 1957 r., ponownie prawa miejskie od 1962 r. (po raz pierwszy w 1679 r.); Łęknica — prawa osiedla od 1956 r.; Małomice — prawa osiedla od 1959 r. Por. Rocznik Statystyczny Miast 1980, Warszawa 1981, s. 37*.

rolniczych) — jedyne źródło wzrostu pełnił przyrost naturalny. Migracje natomiast silniej wpłynęły na przyrost ludności w dużych i średniej wielkości miastach, zwłaszcza tych, w których miał miejsce intensywniejszy rozwój industrializacji.

W wyniku dokonujących się przemian społeczno-gospodarczych, w całym okresie powojennym udział mieszkańców miast wzrastał w szybkim tempie. Jest to fakt tym bardziej godny podkreślenia, ponieważ zniszczenia wojenne i związany z tym ubytek substancji mieszkaniowej, stanowisk pracy itd. w znacznie większym stopniu dotknął miasta niż wsie. W 1939 r. mieszkańcy miast położonych aktualnie w granicach województwa (bez Gozdniczy, Łęknicy i Małomic, dla których nie udało się ustalić liczb ludności) liczyli łącznie 217994 osoby⁶. Stosunkowo najwięcej mieszkańców posiadały wówczas — Gubin 30000, Zielona Góra 26076, Żary 25902 i Żagań 22770 osób. Najmniejszym miasteczkiem był wtedy Czerwieńsk, liczący 1396 mieszkańców.

Pierwszy po wojnie sumaryczny spis ludności z 14.II.1946 r. wykazał, iż w miastach mieszkały wówczas łącznie 81324 osoby, tj. 35,6% ogółu ludności. Do największych należały wtedy: Zielona Góra (17068), Nowa Sól (8266) i Żary (7126 osób). Najmniej mieszkańców (poniżej 1000 osób) posiadały natomiast: Czerwieńsk (711), Gozdnicza (317), Iłowa (902), Łęknica (314) i Małomice (377 osób). Największe w 1939 r. miasto Gubin — liczyło tylko 3040 osób, a więc niewiele ponad 10% stanu przedwojennego. Mimo trwającej już niemal od roku akcji osadniczej, ubytki w porównaniu ze stanem z maja 1939 r. były w większości miast nadal znaczne. Czerwieńsk oraz Iłowę, na skutek wysokiego stopnia zniszczeń majątku trwałego i znacznego wyludnienia, w 1945 r. pozbawiono praw miejskich.

Pod wpływem wyżej przedstawionych czynników już w pierwszych kilku latach powojennych zarysowały się wyraźne dysproporcje w rozwoju ludności miejskiej i wiejskiej. W latach 1946—1950 udział mieszkańców miast wzrósł do 41,6%. W 1960 r. wynosił on 48,7%, a w 1970 r. — już 53,2%. Wzrost ludności miejskiej w latach następnych przedstawia tab. 6. W całym okresie obejmującym lata 1946—1986, nastąpił prawie 4,7-krotny wzrost ludności miejskiej: z 81324 do 387532 osób, czyli o 306208 osób, co stanowi 476,5% w stosunku do stanu z 1946 roku (przyjętego za 100). W końcu tego okresu mieszkańcy miast stanowili 59,6% globalnej liczby ludności regionu.

W skali całej Polski ludność miejska w okresie o jeden rok krótszym (w latach 1946—1985) wzrosła z 7517 tys. do 22486 tys., czyli prawie potroiła się. Dokładnie wskaźnik wzrostu wynosił 299,1%. Zatem dynamika rozwoju była tu znacznie większa niż przeciętnie w kraju. Niemniej jednak zwraca uwagę fakt, iż obecnie Zielonogórskie posiada nieco mniejszy udział ludności miejskiej w globalnej liczbie mieszkańców, podczas gdy w okresie wyjściowym sytuacja była odwrotna. Dla potwierdzenia tej tezy wystarczy podać, że w dniu 14.II.1946 r. ludność miejska stanowiła średnio w Polsce 31,8% (w woj. 35,6%), a w 1984 r. wskaźnik ten osiągnął już równo 60,0%⁷.

⁶ Statystyka miast i osiedli 1945—1985, GUS Warszawa 1987, s. 169, 213, 219; obliczenia własne.

⁷ Rocznik Statystyczny 1986, s. 29.

Godny podkreślenia jest fakt, że w całym analizowanym okresie (po wojennym), wszystkie jednostki miejskie w regionie wykazały przyrost rzeczywisty ludności. Trzeba jednak zaznaczyć, iż przyrost ten nie był oczywiście ani systematyczny, ani równomierny. W niektórych, zwłaszcza małych miasteczkach zarysowały się krótkotrwałe załamania linii rozwojowej (np. w Gozdnicy, Hłowej, Łęknicy, Sławie), w przypadku niektórych jednostek (np. Cybinki) — nawet kilkakrotnie^a. Jednakże rozwój, choć w kilku przypadkach nieznaczny, cechował wszystkie miasta. W końcu 1986 r. do największych należały: Zielona Góra — licząca 112201 mieszkańców, Nowa Sól (42208), Żary (39077), Żagań (26691) i Świebodzin (21089). W tym samym czasie najmniej ludności posiadały: Łęknica (2306), Cybinka (2367) i Nowe Miasteczko (2570 osób).

Jeśli stan z 1946 roku przyjmiemy za 100, to okaże się, że do końca 1986 r. najwyższą dynamikę wzrostu liczby mieszkańców osiągnęło kilka małych miasteczek: Gozdnica (prawie 1223), Małomice (983) i Łęknica (734). Ponadto przeszło 5- lub 6-krotny wzrost wykazały: Zielona Góra (658), Żagań (612), Czerwieńsk (585), Gubin (563), Żary (ponad 548) i Nowa Sól, w przypadku której wskaźnik wzrostu wyniósł 511 punktów. Równocześnie stosunkowo najniższy przyrost ludności miał miejsce w Sławie (162), Zbąszyniu (166) i Zbąszynku (210)^a.

Jest sprawą zupełnie oczywistą, iż w warunkach wyżej przedstawionych, bez porównania słabsze tempo rozwoju cechuje ludność wiejską. Dynamicznemu rozwojowi miast towarzyszyła w całym okresie po-

TABELA 6

WZROST LUDNOŚCI MIEJSKIEJ W LATACH 1975—1986
STAN W DNIU 31.XII.

Lata	Ludność			
	ogółem	na wsi	w miastach	
	w tysiącach			w %
1975	580,0	257,7	322,3	55,6
1976	585,7	257,1	328,6	56,1
1977	590,8	256,3	334,5	56,6
1978	597,0	258,4	338,6	56,7
1979	603,3	257,9	345,4	57,3
1980	609,2	257,1	352,1	57,8
1981	615,2	257,4	357,8	58,1
1982	622,4	258,6	363,8	58,5
1983	631,8	261,0	370,8	58,7
1984	638,9	262,1	376,8	59,0
1985	646,0	264,3	381,7	59,0
1986	650,5	263,0	387,5	59,6

ŹRÓDŁO: Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987, s. 20—21.

^a Rocznik Statystyczny Miast 1980, s. 37*.

^b Obliczenia umożliwiły dane zawarte w: Roczniku Statystycznym Miast 1980, s. 37* oraz Roczniku Statystycznym Województwa Zielonogórskiego 1987, s. 42.

wojennym zdecydowana tendencja odpływu mieszkańców wsi do miejskich jednostek osadniczych. Z tego też względu wzrost liczebny ludności wiejskiej jest niezbyt dynamiczny i odbywa się wyłącznie na skutek wysokiego przyrostu naturalnego. Jak wynika z danych tab. 6, kilkakrotnie zaznaczył się nawet ubytek rzeczywisty w stosunku do stanów z lat poprzednich. Taką właśnie sytuację odnotowano w latach: 1976, 1977, 1979, 1980 i 1986. W porównaniu ze stanem z 1946 r. (146960 osób) przyrost rzeczywisty ludności wiejskiej do końca 1986 r. (262930) wyniósł 115970 osób, co stanowi prawie 79%.

Z powyższych ustaleń wynika, iż w powojennej historii tego obszaru na skutek wielu różnorodnych czynników, zmieniły się zasadniczo — podobnie jak i w skali całego kraju — proporcje liczbowe mieszkańców miast i wsi na niekorzyść tych ostatnich. Udział ludności wiejskiej, który w 1946 r. wynosił 64,4%, zmniejszył się do 40,4%, tj. o 24 punkty. Trzeba jednak w tym miejscu podkreślić, iż dalszy rozwój urbanizacji jest zjawiskiem oczekiwanym i zgodnym z tendencjami ogólnokrajowymi i światowymi. Ale dalszy proces przepływu ludności wiejskiej do miast, nie powinien prowadzić do nadmiernego wyludnienia wsi, do ich depopulacji, co mogłoby spowodować negatywne zjawiska demograficzne, niepożądane reperkusje na wiejskim rynku pracy i w ostatecznym rachunku zagrozić równie pożądanemu przyrostowi produkcji rolniczej.

Zmiany struktury ludności według płci i wieku

Bezpośrednio po wyzwoleniu tych ziem, struktura ludności według płci i wieku była typowa dla obszarów o charakterze emigracyjnym. Przede wszystkim cechował ją nieproporcjonalnie wysoki udział kobiet oraz starców liczących 60 i więcej lat. Na podstawie danych GUS obliczono, że w lutym 1946 r. wśród ogółu mieszkańców województwa była 105739 mężczyzn i 122545 kobiet¹⁰. Na każde 100 osób płci męskiej przypadało ogółem około 116 osób płci odmiernej (średnio w kraju nawet 118), z tego w miastach prawie 119, na wsi — niewiele ponad 114.

Tak wysoki stopień feminizacji był przede wszystkim rezultatem dużego udziału kobiet wśród pozostałej jeszcze ludności niemieckiej. Ludność polską cechowała znacznie korzystniejsza struktura. Istotne zmiany dokonały się już w pierwszych kilku latach powojennych. Znacznie zaburzona na początku struktura, ulegała przeobrażeniom głównie pod wpływem migracji. Dysproporcje pomiędzy subpopulacjami mężczyzn i kobiet zmniejszyły się w wyniku repatriacji ludności niemieckiej oraz osiedlania się na terenie województwa byłych więźniów obozów koncentracyjnych, jeńców oraz osób deportowanych i zmuszonych do pracy, wśród których przewagę posiadali mężczyźni. Również rzesze przesiedleńców składały się początkowo w większości z mężczyzn.

Wskutek tych procesów, już w 1950 r. wskaźnik feminizacji uległ wyraźnemu zmniejszeniu, a w przeliczeniu na 100 mężczyzn przypadało mniej niż 109 kobiet. Kolejne spisy powszechne wykazały, iż przewaga

¹⁰ Ludność i zasoby mieszkaniowe w latach 1946—1974 według podziału administracyjnego kraju z 1 czerwca 1975, „Statystyka Polski” nr 70, Warszawa 1976, s. 377, 380.

liczebna kobiet systematycznie zmniejszała się. W 1960 r. na 100 mężczyzn przypadało 106,5 kobiet, w dziesięć lat później — 104,5 a od kilkunastu już lat wskaźnik feminizacji ustabilizował się na poziomie oscylującym wokół 104 (por. tab. 5). Warto w tym miejscu dodać, iż od szeregu już lat jest on zbliżony do wskaźnika ogólnokrajowego, który od 1977 r. wynosi około 105.

Liczebna nadwyżka kobiet, która uwidoczniła się tak wyraźnie w kilku pierwszych latach po wyzwoleniu, była jedną z konsekwencji wojny. Zwraca uwagę fakt, iż przewaga chociaż nieco mniejsza niż w miastach, cechowała również ludność wiejską. W późniejszych latach malała ona systematycznie, lecz nierównomiernie. Narastały dysproporcje strukturalne pomiędzy mieszkańcami miast i wsi. Generalnie jednak tendencje wyrównawcze doprowadziły do tego, że obecne proporcje między zbiorowością mężczyzn i kobiet w skali całego województwa można uznać za niemal zupełnie prawidłowe.

Stosunkowo duże różnicowanie występuje jednakże w podziale na ludność wiejską i miejską, poszczególne miasta i gminy, a także w różnych grupach wieku. W 1986 r. np. średnio w skali całego województwa na 100 mężczyzn przypadały 104 kobiety, w tym w miastach 107, a na wsi 99. Rozpiętość tego wskaźnika w obrębie miast była dość duża i wahała się od 96 w Babimoście do 113 w Wolsztynie i Zbąszyniu. Nieco mniejsze różnicowanie obserwowano w gminach, w których skrajne wartości wskaźnika wynosiły 93 (gmina Dąbie) oraz 106 (gmina Niegosławice).

Traktując łącznie całą ludność województwa, w 1975 r. przewagę kobiet stwierdzono w grupie ludności liczącej 30—39 lat, a w 1980 roku — dopiero w następnym przedziale wiekowym, tj. wśród osób liczących 40—49 lat¹¹. W tab. 7 przedstawiono szczegółowe dane dotyczące struktury ludności według płci i wieku, z uwzględnieniem podziału na miasta i wsie. Rozróżnienie tych dwu środowisk zamieszkania ma tu istotne znaczenie, ponieważ w miastach przewaga liczebna kobiet uwidacznia się w znacznie młodszych grupach wieku niż na obszarach wiejskich. Jeśli uwzględnimy wszystkich mieszkańców regionu, większą liczbę kobiet niż mężczyzn dostrzegamy w grupie wiekowej obejmującej lata 40—44. Natomiast w odniesieniu do ludności miejskiej, przewaga ta zaznacza się już wśród roczników liczących 20—24 lata, gdy tymczasem na wsi widzimy ją dopiero począwszy od grupy osób mających 45—49 lat.

Istnieją dwie podstawowe przyczyny tak głębokich różnic strukturalnych ludności w obu tych środowiskach. Pierwsza tkwi w relatywnie wyższym przyroście naturalnym na wsi w porównaniu z miastami. Wiadomo przy tym, iż wśród noworodków przeważają niemowlęta płci męskiej. Drugim podstawowym czynnikiem wpływającym na różnicowanie struktury demograficznej według płci, są migracje stałe. W przemieszczeniach terytorialnych ludności pomiędzy tymi środowiskami, stosunkowo więcej dziewcząt przenosi się ze wsi do miast, aniżeli w kierunku odwrotnym.

Wkrótce po utworzeniu województwa w obecnych granicach admi-

¹¹ Por. Rocznik Statystyczny Województw 1981, s. 22—23 i 28—29.

TABELA 7

LUDNOŚĆ WEDŁUG PŁCI I WIEKU
STAN W DNIU 31.XII.1986 R. (w tys.)

Wiek	Mężczyźni	Kobiety	Miasta		Wieś	
			mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
0—2 lata	18,9	18,1	10,5	10,1	8,3	8,0
3—6	26,3	25,3	15,2	14,6	11,1	10,7
7—14	46,7	44,8	27,7	26,4	19,2	18,4
15—17	13,7	13,0	8,4	8,0	5,3	5,0
18—19	8,4	8,0	4,8	4,8	3,6	3,2
20—24	22,5	21,8	12,5	12,8	10,0	9,0
25—29	29,5	28,4	16,8	17,7	12,7	10,7
30—34	31,7	30,6	19,2	19,9	12,5	10,7
35—39	28,3	27,4	17,8	18,3	10,5	9,5
40—44	15,1	15,3	9,8	10,1	5,3	5,2
45—49	14,6	16,0	9,2	10,5	5,4	5,5
50—54	15,7	17,7	9,7	11,3	6,0	6,4
55—59	15,2	18,0	9,0	10,5	6,2	7,5
60—64	12,4	17,1	6,9	9,6	5,5	7,5
65—69	7,5	9,3	3,9	5,0	3,6	4,3
70 i więcej	12,3	20,8	5,6	10,9	6,7	9,9
Ogółem	318,9	331,6	187,0	200,9	131,9	131,1

ZRÓDŁO: *Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987*, s. 153.

nistracyjnych, tj. w końcu 1975 r. zarówno udział dzieci w wieku 0—14 lat jak i osób liczących 60 i więcej lat wynosił odpowiednio: 25,3% oraz 10,8%. Ludność mieszcząca się w środkowym zespole roczników (od 15 do 59 lat) stanowiła wówczas 63,9%. W końcu analizowanego okresu, a więc w 1986 r. udział dzieci w wieku 0—14 lat zwiększył się do 27,7%, osób liczących 60 i więcej lat — także wzrósł i wynosił 12,2%, natomiast pozostałych roczników — zmalał do 60,1%. Warto tu dla porównania podać, iż w 1985 roku procentowy udział tych trzech grup ludności przeciętnie w kraju wynosił odpowiednio: 25,6%, 13,9% i 60,5%¹². Z obliczeń przedstawionych wyżej wynika, że zbliżone wielkości uzyskano jedynie w odniesieniu do zbiorowości osób mieszczących się w przedziale od 15 do 59 lat.

Oceniając najogólniej te przeobrażenia, warto zwrócić uwagę na kilka charakterystycznych procesów. Pierwsze spostrzeżenie stanowi fakt, że z chwilą wygaśnięcia tzw. kompensaty powojennej odsetek dzieci w wieku do 14 lat zaczął maleć (co widoczne było w latach siedemdziesiątych), przy jednoczesnym wzroście udziału grup ludności zakwalifikowanej do następnych dwóch przedziałów wieku. Przemiany obserwo-

¹² Obliczeń dokonano na podstawie danych zawartych w *Roczniku Statystycznym Województwa Zielonogórskiego 1987*, s. 153 i *Roczniku Statystycznym 1986*, s. 41.

wane w ostatnich latach cechują się nieco innymi tendencjami. Notuje się mianowicie wzrost udziału dwóch skrajnych grup wieku oraz pewien spadek procentowy osób liczących 15—59 lat.

Ukazane przemiany pozwalają na sformułowanie kolejnego wniosku. Otóż trwałą tendencję stanowi rosnący udział osób w wieku 60 i więcej lat. Wskazuje to na postępujący proces starzenia się ludności, relatywnie nieco przyspieszony na wsi w porównaniu z miastami. Zasluguje na uwagę również i to, że w Zielonogórskim stosunkowo wyższy udział posiadają dzieci w wieku do lat 14, natomiast przeciętnie w kraju większy niż w regionie odsetek przypada na ludność w wieku 60 i więcej lat. Można zatem sformułować tezę, iż struktura ludności według wieku przedstawia się relatywnie korzystniej w województwie, niż przeciętnie w całej Polsce.

TABELA 8

LUDNOŚĆ W WIEKU PRODUKCYJNYM I NIEPRODUKCYJNYM^a
STAN W DNIU 31.XII.

Lata	Ludność w wieku (w tysiącach)			Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym
	przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym	
1975	183,9	342,5	53,6	693
1976	182,3	349,4	54,0	676
1977	181,2	355,0	54,6	664
1978	182,5	359,6	54,9	660
1979	184,1	363,0	56,2	662
1980	186,1	366,0	57,1	665
1981	187,9	369,4	57,9	666
1982	191,9	371,2	59,3	676
1983	196,1	374,9	60,8	685
1984	200,3	376,0	62,4	699
1985	204,6	376,5	64,9	716
1986	206,9	376,6	67,0	728

^a W wieku zdolności do pracy: mężczyźni 18—64 lata, kobiety 18—59 lat.

ŹRÓDŁO: *Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987*, s. 20—21.

Proces starzenia się ludności obejmuje jednakże i województwo zielonogórskie. Postępuje on tu jednak w tempie znacznie wolniejszym niż w szeregu innych regionach kraju. Posługując się skalą zaproponowaną przez E. Rosseta¹³, który jako kryterium starzenia się społeczeństw przyjmuje wzrost udziału osób w wieku starszym stwierdzamy, że mieszkańców Zielonogórskiego od niedawna cechuje już starość demograficzna. Oznacza to, iż próg 12% ludności liczącej 60 i więcej lat został przekroczony. Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż istnieją także inne metody

¹³ E. Rosset, *Proces starzenia się ludności*, PWG, Warszawa 1959, s. 72.

określania tego procesu i stopnia jego zaawansowania. Jeśli np. próg starości zdecydowaliśmy się przenieść do 65 i więcej lat, to wówczas ogólna ocena byłaby inna (ludność okazałaby się znacznie „młodsza”)¹⁴.

Istotne znaczenie dla gospodarki narodowej, zwłaszcza dla potrzeb planowania gospodarczego ma podział ludności na ludność w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym. Odpowiednie dane zamieszczone w tab. 8, generalnie potwierdzają spostrzeżenia i oceny wyrażone powyżej. Niezależnie od tego, jak zmieniały się liczby ludności w dwóch pierwszych grupach, w całym okresie istnienia województwa w obecnych granicach administracyjnych, notuje się systematyczny przyrost ludności w wieku poprodukcyjnym. Ze względu na to, że od 1978 r. stwierdza się w województwie również przyrost ludności w wieku przedprodukcyjnym, począwszy od roku następnego obserwuje się stały wzrost liczby osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym (z 662 w 1979 r. do 728 w 1986 r.).

Warto dla porównania dodać, iż przeciętnie w kraju wskaźnik ten wzrósł jedynie z 712 w 1975 r. do 715 w 1985 r. (w Zielonogórskim wynosił odpowiednio 693 i 716)¹⁵. Jego zróżnicowanie w podziale na poszczególne województwa na początku tego okresu było bardzo duże i wahało się od 554 w stołecznym województwie warszawskim, do 974 w woj. łomżyńskim. W 1985 r. różnice nie były już tak duże. Wartości ekstremalne odnotowano w województwach: stołecznym warszawskim (600) i nowosądeckim (856).

Zmiany struktury społeczno-zawodowej

W pierwszych latach powojennych zarówno na Środkowym Nadodrzu, jak i w skali całej Polski dominowała ludność rolnicza, o niskich na ogół kwalifikacjach zawodowych i ogólnych. Była to struktura charakterystyczna dla krajów pozostających na niskim poziomie rozwoju gospodarczego. W okresie odbudowy, a zwłaszcza w latach intensywnej industrializacji (i zapewne w niektórych okresach nazbyt forsownej), powstały olbrzymie możliwości zatrudnienia w zawodach pozarolniczych. Zaisiwały więc warunki sprzyjające szybkim i gruntownym przemianom struktury społeczno-zawodowej ludności.

Brak dokładnych danych z lat czterdziestych, nie pozwala precyzyjnie określić wzajemnych proporcji ludności rolniczej i nierolniczej. Niemniej jednak analiza wyników NSP z 1950 r. pozwala przypuszczać, że już w okresie wyjściowym, wyższy niż przeciętnie w kraju był tu udział ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych. W przytoczonym wyżej roku ta kategoria ludności stanowiła w Zielonogórkiem 55,3% ludności (w miastach 92,4%, na wsi 28,8%), podczas gdy średnio w kraju 52,9% (miasta i wieś odpowiednio: 92,8% oraz 22,1%). Zmiany w późniejszych latach, przedstawia tab. 9. Dodajmy jeszcze, że jej udział w skali całej Polski wzrósł do 72,9% w końcu 1974 r. (i odpowiednio do 95,9%

¹⁴ Por. m.in. S. Klonowicz, K. Dzieńcio, E. Kowalczyk, H. Wasilewska-Trenker, Polska lat osiemdziesiątych. Obraz demograficzny, WP, Warszawa 1986, s. 43, 99 i in.

¹⁵ Por. Rocznik Statystyczny Województw 1986, s. XXXVIII.

oraz 45,7%). Zwraca uwagę fakt, że w woj. zielonogórskim, odmiennie niż przeciętnie w kraju notowano wyższe udziały ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych na obszarach wiejskich.

Ze względu na niepełną porównywalność wyników badań pochodzących z różnych lat, trzeba tu zwrócić uwagę na pewne różnice metodyczne. W tab. 9 do ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych zostały zaliczone osoby utrzymujące się głównie z pracy poza rolnictwem lub z niezarobkowego źródła (z wyjątkiem pozostających na dożywociu), łącznie z utrzymywanymi przez nich członkami rodzin. Ludność dwuzawodowa (m.in. robotniczo-chłopska) zaliczona została do pozarolniczej lub rolniczej, według kryterium przeważającego czasu pracy poza rolnictwem lub w rolnictwie. Ponieważ wyniki badań lat 1978 i 1984 są bardziej precyzyjne, zamieszczono je w odrębnej tabeli (10). Jednakże możliwość dokonania odpowiednich porównań oczywiście istnieje.

TABELA 9

LUDNOŚĆ UTRZYMUJĄCA SIĘ ZE ŹRÓDEŁ POZAROLNICZYCH

Lata	Ogółem		Miasta		Wieś	
	w liczbach bezwzględnych	w % ogółu ludności	w liczbach bezwzględnych	w % ogółu ludności	w liczbach bezwzględnych	w % ogółu ludności
1950	198235	55,3	137835	92,4	60400	28,8
1960	329992	66,4	228419	94,3	101573	39,9
1970	413979	74,8	277950	94,4	136029	52,6
1974	.	78,0	.	95,1	.	55,0

ŹRÓDŁO: jak w tabl. 1, s. 377 i 380.

Analiza wszelkich dostępnych informacji pozwala stwierdzić, iż początkowo (po wyzwoleniu) najliczniejszą grupą społeczno-zawodową byli pracujący w rolnictwie. Na drugim miejscu znajdowała się ludność pozarolnicza — utrzymywana, na trzecim — pracująca poza rolnictwem, na czwartym — rolnicza utrzymywana, na piątym — ludność posiadająca niezarobkowe źródła utrzymania. Zapewne już w 1950 r. kolejność była inna. Miejsce tych kategorii ludności w strukturze społeczno-zawodowej w latach 1978 i 1984, przedstawia tab. 10. Od wielu już lat najliczniejsze grupy stanowią: pracujący poza rolnictwem, utrzymywani z pracy poza rolnictwem oraz utrzymywani ze źródeł niezarobkowych. Kolejne pozycje zajmują: pracujący w rolnictwie oraz utrzymywani z pracy w rolnictwie. Analogiczna stratyfikacja widoczna jest w miastach. Na wsi jest ona jednak zupełnie odmienna (por. tab. 10).

Charakterystyczną cechą dokonujących się przemian, jest malejący udział ludności utrzymującej się z pracy (z 83,6% w 1978 roku do 75,7% w 1984 r.) i równoczesny, dość znaczny przyrost ludności utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych (z 16,4% do 24,3%). Przeciętnie w kraju w 1984 r. wskaźniki te wynosiły odpowiednio: 78,2% i 21,8%. Zmniejs-

TABELA 10

LUDNOŚĆ^a WEDŁUG GŁÓWNEGO ŹRÓDŁA UTRZYMANIA (w tysiącach)

Wyszczególnienie a — 1978 r. b — 1984 r.	Ludność utrzymująca się						z niezarobkowych źródeł ^b
	z pracy						
	ogółem	poza rolnictwem		w rolnictwie			
pracujący		utrzymywani	pracujący	utrzymywani			
Ogółem	a	596,6	225,7	160,4	62,4	50,1	98,0
	b	637,4	223,1	163,8	52,3	43,4	154,8
Miasta	a	337,9	157,6	107,7	9,3	8,7	54,6
	b	372,3	153,9	112,0	7,9	7,5	91,0
Wieś	a	258,7	68,1	52,7	53,1	41,4	43,4
	b	265,1	69,2	51,8	44,4	35,9	63,8

^a Dla 1978 r. dane Spisu Powszechnego; dla 1984 r. — dane Spisu ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną.

^b Łącznie z osobami posiadającymi niezarobkowe źródło utrzymania i dodatkowo pracującymi.

ŹRÓDŁO: *Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987*, s. 154.

sza się udział osób pracujących w zawodach pozarolniczych, z 64,7% w 1978 r. do 60,7% w 1984 r. (średnio w kraju ta kategoria stanowiła 58,9%). Ponadto zauważa się, iż w miastach rośnie liczba ludności utrzymywanej z pracy poza rolnictwem, a równocześnie zmniejsza się liczba osób utrzymywanych z pracy w rolnictwie. Warto jeszcze dodać, że spośród ludności utrzymującej się głównie ze źródeł niezarobkowych, około 21 tys. osób dodatkowo pracuje w rolnictwie, a z pracy w rolnictwie utrzymuje się tylko 15% ogółu ludności) przeciętnie w kraju — 19,3%)¹⁶.

Istotnym elementem zmian strukturalnych, jest pojawienie się i wzrost liczebny ludności dwuzawodowej, którą w tym opracowaniu nie zajmujemy się bliżej. Jest to głównie kategoria ludności rolniczej, która posiada dodatkowe źródło dochodów poza rolnictwem, najczęściej w przemyśle. Najbardziej charakterystyczna jest ona dla wsi położonych na obszarach bardziej zurbanizowanych oraz w sąsiedztwie większych ośrodków przemysłowych, które wykazują duże zapotrzebowanie na siłę roboczą w zawodach nierolniczych.

Ważnym procesem notowanym przez szereg lat powojennych, mającym istotny wpływ nie tylko na przeobrażenia struktury społecznej, był wzrost stopnia aktywności zawodowej ludności. Tendencja ta kształtowała się pod wpływem wielu czynników. Podstawową rolę w dokonujących się przemianach liczebności grup ludności czynnej i biernej zawodowo odgrywał i nadal odgrywa rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Nie bez znaczenia był też fakt wchodzenia w wieki zdolności do pracy stosunkowo licznych roczników. Przy polityce pełnego zatrud-

¹⁶ Por. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, 1986*, s. 17.

nienia, pociągało to za sobą wzrost liczby pracujących. Oczywiście w różnych okresach czasu notowano spore zmiany w tym zakresie.

Przykładowo, w dziesięcioleciu międzypisowym 1951—1960 mieliśmy do czynienia ze spadkiem udziału ludności czynnej zawodowo. W następnej dekadzie lat zaznaczył się proces odwrotny, tzn. znaczny przyrost tej kategorii ludności. Po roku 1980 zaobserwowano znowu narastające zjawisko dezaktywizacji zawodowej ludności. Złożyło się na to wiele przyczyn, których nie trzeba chyba szerzej objaśniać. Z jednej strony wydatny wzrost liczby osób w wieku nieprodukcyjnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym (por. tab. 8), z drugiej — przyrost ludności utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych (tab. 10), dostatecznie to zjawisko naświetlają.

Niemniej jednak warto tu jeszcze przytoczyć wyniki badań przeprowadzonych przez GUS w 1984 r. (por. tab. 11). Otóż czynnych zawodowo w województwie było wówczas ogółem 298170 osób, z tej liczby w rolnictwie 69316 osób (większość, bo 43598 w swoim gospodarstwie rolnym), poza rolnictwem — 228854 osoby. Udziały procentowe poszczególnych kategorii ludności zamieszczono w tabeli, porównując je ze wskaźnikami ogólnokrajowymi. Okazuje się, iż wszystkie wskaźniki (z wyjątkiem pracujących we własnym gospodarstwie), kształtują się tu na nieco niższym poziomie. Na 100 czynnych zawodowo w rolnictwie przypadają tu w tym czasie 923 osoby, podczas gdy przeciętnie w całej Polsce — 709 osób¹⁷. Znajduje to uzasadnienie m.in. w różnicach struktury ludności według wieku.

TABELA 11

CZYNNI ZAWODOWO POZA ROLNICTWEM I W ROLNICTWIE W 1984 R.
(w % ogółu ludności danej kategorii)

Wyszczególnienie	Ogółem	Poza rolnictwem	W rolnictwie	
			razem	w tym w swoim gospodarstwie rolnym
Polska	48,9	44,6	64,2	70,7
Zielonogórskie	46,8	43,9	59,7	73,1

ŹRÓDŁO: Rocznik Statystyczny Województw 1986, s. 52.

Poważną rolę w planowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego odgrywa znajomość struktury ludności według poziomu wykształcenia. Bezpośrednio po wyzwoleń niewielki odsetek ludności legitymował się wykształceniem średnim, jeszcze mniejszy — wyższym. Powszechnie odczuwano brak inżynierów i techników, lekarzy i pedagogów, ekonomistów i in. specjalistów. Niedobór kadr kwalifikowanych potęgował

¹⁷ Wskaźniki aktywności zawodowej oznaczają liczbę czynnych zawodowo na 100 osób danej grupy wieku — por. Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej 1986, s. 24—25.

trudności, zwłaszcza w latach odbudowy i w początkowej fazie aktywizacji gospodarczej regionu. Dlatego też niemal bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych w wielu częściach regionu przystępowano do organizowania różnego typu szkół i form doksztalcania. Wcześniej rozpoczęto też starania o rozwój szkolnictwa wyższego.

Brak odpowiednich, porównywalnych danych dla całego okresu powojennego uniemożliwia nakreślenie pełnego obrazu przemian. Najpełniejsze informacje dotyczące ogółu ludności pochodzą ze spisów powszechnych. Jednakże spis z 1950 roku nie uwzględniał tego zagadnienia, a kolejne dwa dotyczyły innego terytorium. Z konieczności więc analiza zostanie ograniczona do porównań obejmujących lata 1978 i 1984. Odpowiednie dane zestawiono w tab. 12. Dowodzą one, iż poziom wykształcenia ludności ulega systematycznej poprawie.

Ogólne liczby subpopulacji osób liczących 15 i więcej lat zamieszczono w przytoczonej tabeli. Obliczono, że przynajmniej ukończoną szkołę podstawową w 1978 r. posiadało 379,3 tys. osób, tj. 85,2% tej grupy ludności, a w 1984 r. — odpowiednio 448,4 tys. i 91,3%. To pierwsze stwierdzenie. Pozostałe liczby tych grup ludności nie ukończyły dotychczas nawet szkoły podstawowej, bądź nie posiadają żadnego wykształcenia. Po drugie, w pierwszym z wymienionych lat wykształcenie ponadpodstawowe miało w województwie zielonogórskim łącznie 41,2%, a średnio w kraju — 41,8%. Badanie z 1984 r. wykazało odpowiednio: 51,0% i 48,4%. Zatem dynamika korzystnych w swej wymowie przemian była większa w regionie, niż przeciętnie w całej Polsce.

Z danych tab. 12 wynika, że wzrosły liczby osób posiadających odpowiedni poziom wykształcenia, z wyjątkiem ukończonej szkoły podstawowej. Jeśli chodzi o tę ostatnią, to udział osób wykazujących się jedynie tym poziomem wykształcenia zmniejszył się z 43,2% do 40,3% (w kraju odpowiednio: z 45,7% do 43,5%)¹⁸. Pozytywną ocenę zyskuje przede wszystkim znaczący wzrost liczby i udziału osób z najwyższym cenzusem wykształcenia. Według NSP z 1978 r. zbiorowość osób posiadających ukończone studia wyższe stanowiła tylko 3,6%, a badanie z 1984 r. wykazało już 5,4%. W tym samym czasie przeciętnie w kraju nastąpił wzrost tego wskaźnika z 4,5% do 5,6%. Dynamika przyrostu tej kategorii osób była tu o wiele większa, co doprowadziło do zmniejszenia dysproporcji do minimalnych rozmiarów.

Jeszcze korzystniejsze zmiany uwidoczniły się w przyroście absolwentów szkół średnich i zasadniczych zawodowych. Obliczenia wykazały, iż udział tych pierwszych wzrósł w województwie z 19,8% do 23,8%, a drugich — z 18,6% do 21,8%. W tym samym czasie (1978—1984) średnio w kraju odnotowano wzrost udziału ludności z wykształceniem średnim z 19,8% do 23,0%, a z zasadniczym zawodowym — z 17,4% do 19,8%. Zwraca uwagę to, że wśród osób z wykształceniem wyższym, a także zasadniczym zawodowym większość stanowią mężczyźni, a wśród absolwentów szkół średnich oraz podstawowych — przewagę posiadają kobiety. Nasuwa się tu także spostrzeżenie, że obowiązek terminowego ukończenia szkoły podstawowej jest w znacznie szerszym zakresie realizowany przez dziewczęta, które przecież w tej grupie wiekowej są

¹⁸ Rocznik Demograficzny 1986, s. 70.

TABELA 12

LUDNOŚĆ^a W WIEKU 15 LAT I WIĘCEJ WEDŁUG POZIOMU WYKSZTAŁCENIA
(w tysiącach)

Wyszczególnienie a — 1978 r. b — 1984 r.		Ogółem	Z liczby ogółem	
			mężczyźni	ludność czyn- na zawodowo
Ogółem	a	445,0	214,6	300,3
	b	463,5	222,8	298,2
W tym wykształcenie wyższe	a	16,2	10,1	15,3
	b	25,0	14,1	22,7
średnie ^b	a	88,3	38,3	71,7
	b	110,4	47,2	85,6
zasadnicze zawodowe	a	82,7	53,5	70,4
	b	101,1	64,5	83,3
podstawowe ^c	a	192,1	87,6	114,7
	b	186,9	83,4	92,8

^a Dla 1978 r. dane Spisu Powszechnego, dla 1984 r. dane Spisu ludności i mieszkań metodą reprezentacyjną.

^b Łącznie z policealnymi i niepełnym wyższym.

^c Łącznie z niepełnym średnim.

ŹRÓDŁO: *Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987*, s. 155.

w mniejszości. W 1984 r. dość liczne grupy posiadających wykształcenie średnie i zasadnicze zawodowe pozostawały bierne zawodowo. Przeważały wśród nich osoby starsze wiekiem oraz kobiety wychowujące małe dzieci, korzystające z urlopów wychowawczych. Równocześnie dość liczna zbiorowość ludności czynnej zawodowo, posiada jedynie wykształcenie podstawowe.

Analiza tempa i kierunków przemian pozwala stwierdzić, iż aktualnie sytuacja pod względem poziomu wykształcenia ludności jest bez porównania korzystniejsza niż jeszcze kilkanaście lat wstecz. Niemniej jednak konieczny wydaje się dalszy wzrost liczby kadr kwalifikowanych. Równocześnie niezbędny jest także bardziej równomierne rozmieszczenie przestrzenne kadr, a nade wszystko bardziej efektywne ich wykorzystanie.

W okresie powojennym dokonały się więc dość radykalne zmiany strukturalne ludności. Mają one istotne znaczenie dla całokształtu życia społecznego i gospodarczego. Stwarzają zarazem jakościowo nową sytuację w dziedzinie dochodów, kształtują odmienny strukturalnie popyt na dobra i usługi, rodzą inne aspiracje. Ich zaspokajanie jest sprawą niezbędną, chociaż wiąże się z koniecznością pokonywania rozlicznych trudności.

Ruch naturalny i wędrownkowy ludności

Ruchy ludności: naturalny i wędrownkowy, są głównymi czynnikami zmian liczbowych, zmian gęstości zaludnienia różnych jednostek przestrzennych oraz wielu podstawowych struktur. Społeczność woj. zielonogórskiego ukształtowała się zasadniczo już w latach 1945—1948 w wyniku masowych przemieszczeń terytorialnych. Przyrost naturalny, który już wówczas kształtował się na bardzo wysokim poziomie, odgrywał wtedy w rozwoju stanu liczebnego rolę drugorzędną. Dopiero w późniejszych latach stał się on podstawowym czynnikiem wzrostu. Jego poziom był i pozostaje na tyle wysoki, że z pewną nadwyżką rekomenduje ubytki wędrownkowe ludności. Ponieważ charakterystykę poszczególnych składników ruchu naturalnego i wędrownkowego w szerokim zakresie obrazują tabele 13—17, analizę opisową i oceny ograniczymy do niezbędnego minimum.

TABELA 13

MAŁŻENSTWA I ROZWOODY W LATACH 1980—1986

Lata	Małżeństwa	Rozwoody ogółem	Rozwoody na 1000	
	w liczbach bezwzględnych		nowozawartych małżeństw	ludności ^a
1980	5235	665	127,0	1,7
1981	5989	736	122,9	1,8
1982	5697	778	136,5	1,9
1983	5510	940	170,6	2,2
1984	4984	873	175,2	1,8
1985	4546	961	211,3	1,9
1986	4492	998	222,2	2,3

^a W wieku 20 lat i więcej.

ŹRÓDŁO: *Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987*, s. 155, 157.

W okresie istnienia nowego układu administracyjnego, w Zielonogórskim stopa przyrostu naturalnego obniżyła się z 14,0 w 1975 r. do 11,1 na 1000 ludności w 1985 r. W tym samym okresie przeciętnie w kraju spadek tego współczynnika był wprawdzie mniejszy (z 10,2 do 8,0), ale przez cały czas kształtuje się on na znacznie niższym poziomie. Środkowe Nadodrze należy do regionów o najwyższych jego wartościach. Co prawda w kilku województwach notuje się wyższe wartości (najwyższe w woj. śląskim — odpowiedni 16,4 i 13,9), jednakże wielkości minimalne nie osiągały nawet liczby 4 (w 1975 r. w woj. łódzkim odnotowano 3,9), a ostatnio w stołecznym województwie warszawskim stwierdzono tylko 2,6¹⁹.

¹⁹ *Rocznik Statystyczny Województw 1986*, s. XXXVIII; *Rocznik Demograficzny 1986*, s. XXII—XXIII.

TABELA 14

RUCH NATURALNY NA 1000 LUDNOŚCI^a

Lata	Urodzenia	Zgony		Przyrost naturalny
		ogółem	w tym niemowląt	
1975	21,2	7,2	25,5	14,0
1976	22,4	7,7	24,8	14,7
1977	21,5	7,5	24,5	14,0
1978	21,8	7,8	21,9	14,0
1979	22,1	7,6	16,8	14,5
1980	21,5	8,3	17,9	13,2
1981	20,7	7,7	17,4	13,0
1982	22,0	8,2	20,2	18,8
1983	21,6	8,0	17,1	13,6
1984	20,6	8,5	18,0	12,1
1985	19,8	8,7	17,8	11,1
1986	17,9	8,8	16,3	9,1

^a Zgony niemowląt — na 1000 urodzeń żywych.

ŹRÓDŁO: *Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987*, s. 20—21.

Wielkość przyrostu naturalnego jest oczywiście uzależniona od innych składników ruchu, których szerzej nie charakteryzujemy. Warto tu jednak podać, iż np. w 1985 r. jedynie wskaźnik zawieranych małżeństw był tu nieco niższy (7,0) aniżeli średnio w kraju (7,2), a także zgony kształtowały się poniżej średniej krajowej (które wynosiły odpowiednio 8,7 i 10,2). Natomiast urodzenia żywe znacznie przewyższają poziom ogólnokrajowy (19,8 i 18,2). Znajduje to uzasadnienie w wysokich współczynnikach płodności kobiet (por. tab. 15). Daje się jednak zauważyć w ostatnich latach wzrost współczynnika zgonów, co pozostaje w związku z procesem starzenia się ludności. Stwierdzenie to wydaje się tym bardziej zasadnicze, ponieważ niemal równocześnie zaznaczył się spadek umieralności niemowląt (por. tab. 14), która ostatnio obniżyła się nawet poniżej poziomu krajowego (średnio w Polsce wynosiła ona w 1975 r. 25,1 a w 1985 r. 18,4 na 1000 urodzeń żywych).

Zawsze utrzymywało się, a także zaznacza się obecnie różnicowanie przyrostu naturalnego w podziale na miasta i wsie. Przykładowo, w 1985 r. urodzenia żywe w jednostkach miejskich woj. zielonogórskiego wynosiły 18,1‰, na wsi 22,1‰; zgony odpowiednio: 8,1‰ i 9,5‰, a przyrost naturalny osiągał poziom — także odpowiednio — 10,0‰ i 12,6‰. Tak więc o wysokiej stopie przyrostu naturalnego w regionie, decyduje relatywnie wyższy jego poziom na wsi.

Migracje ludności, zarówno wewnętrzne jak i zagraniczne wpływają ujemnie na przyrost rzeczywisty ludności Środkowego Nadodrza. Ujemne salda powodowane są jedynie stosunkowo wysokim odpływem ludności wiejskiej do miast i poza granice województwa. Spośród województw sąsiednich, jedynie legnickie uzyskuje ogólne saldo dodatnie

PŁODNOŚĆ KOBIEŃ I WSPÓLCZYNNIK REPRODUKЦИИ LUDNOŚCI

Wyszczególnienie	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
	ogółem						
Płodność — urodzenia żywe na 1000 kobiet w wieku 15—49 lat	81,8	80,1	86,0	85,3	82,0	79,3	72,3
Współczynnik							
dzietności ogólnej	2,347	2,311	2,528	2,508	2,460	2,422	2,263
reprodukcji brutto	1,144	1,123	1,226	1,219	1,194	1,178	1,101
reprodukcji netto	1,111	1,091	1,194	1,187	1,160	1,144	1,069
dynamiki demograf.	2,577	2,698	2,684	2,703	2,409	2,273	2,034
	miasta						
Płodność	71,8	69,8	72,7	75,9	72,2	68,3	62,8
Współczynnik							
dzietności ogólnej	2,071	2,036	2,149	2,271	2,215	2,138	2,018
reprodukcji brutto	1,009	0,990	1,043	1,103	1,073	1,038	0,982
reprodukcji netto	0,981	0,963	1,014	1,074	1,043	1,011	0,956
dynamiki demograf.	2,609	2,726	2,681	2,767	2,474	2,221	1,986
	wieś						
Płodność	98,3	97,4	108,8	100,7	98,3	97,6	88,5
Współczynnik							
dzietności ogólnej	2,794	2,758	3,146	2,879	2,834	2,855	2,651
reprodukcji brutto	1,360	1,341	1,523	1,402	1,381	1,389	1,289
reprodukcji netto	1,329	1,304	1,490	1,364	1,343	1,353	1,253
dynamiki demograf.	2,540	2,665	2,687	2,628	2,335	2,336	2,094

ŹRÓDŁO: Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987, s. 159.

MIGRACJE LUDNOŚCI

Lata	N a p ł y w				O d p ł y w				Saldo migracji
	ogółem	z miast	ze wsi	z zagranicy	ogółem	do miast	do wsi	za granicę	
o g ó ł e m									
1980	20087	8687	11374	26	22148	14085	7887	176	-2061
1981	16371	7235	9106	30	18320	11374	6788	158	-1949
1982	16815	7514	9270	31	18185	11105	6821	259	-1370
1983	16511	7350	9144	17	17767	10711	6817	239	-1256
1984	15581	6894	8670	17	16186	9649	6337	200	-605
1985	15844	7059	8763	22	16523	9677	6502	344	-679
1986	14631	6211	8391	29	16086	9763	5797	526	-1455
m i a s t a									
1980	12221	5426	6774	21	9962	6595	3218	149	2259
1981	9419	4088	5304	27	8333	5238	2952	143	1086
1982	9771	4165	5585	21	8259	4857	3178	224	1512
1983	9479	4067	5399	13	8033	4656	3173	204	1446
1984	8965	3834	5118	13	7227	4138	2911	178	1738
1985	8771	3807	4944	20	7618	4312	2984	322	1153
1986	8577	3656	4896	25	7198	4292	2405	501	1379
w i e ś									
1980	7866	3261	4600	5	12186	7490	4669	27	-4320
1981	6952	3147	3802	3	9987	6136	3836	15	-3035
1982	7044	3349	3685	10	9926	6248	3643	35	-2882
1983	7032	3283	3745	4	9734	6055	3644	35	-2702
1984	6616	3060	3552	4	8959	5511	3426	22	-2343
1985	7073	3252	3819	2	8905	5365	3518	22	-1832
1986	6054	2555	3495	4	8888	5471	3392	25	-2834

ZRÓDŁO: Rocznik Statystyczny Województwa Zielonogórskiego 1987, s. 163.

MIGRACJE WEWNĘTRZNE NA 1000 LUDNOŚCI

Wyszczególnienie a — 1975 r. b — 1980 r. c — 1985 r.		Napływ ^a			Odływ ^b			Saldo migracji		
		ogółem	do miast	na wieś	ogółem	z miast	ze wsi	ogółem	miasta	wieś
Polska	a	25,4	29,9	19,8	25,4	16,5	36,3	×	13,4	-16,5
	b	25,2	27,5	21,8	25,2	18,3	34,8	×	9,2	-13,0
	c	17,5	17,7	17,2	17,5	12,4	24,9	×	5,3	-7,7
Gorzowskie	a	33,4	40,1	25,5	35,2	23,6	49,2	-1,8	16,6	-23,7
	b	32,8	34,6	30,3	33,6	24,3	46,7	-0,8	10,3	-16,4
	c	22,4	21,1	24,3	23,6	16,5	34,2	-1,2	4,6	-9,9
Jeleniogórskie	a	28,2	29,5	26,1	34,4	26,9	46,5	-6,2	2,6	-20,4
	b	27,1	27,2	27,0	32,2	27,1	44,0	-6,1	0,1	-17,0
	c	19,9	19,7	20,2	22,8	18,1	31,6	-2,9	1,6	-11,4
Legnickie	a	36,6	46,0	24,0	30,1	19,4	44,7	6,5	26,6	-20,7
	b	41,2	48,0	29,5	34,4	23,7	52,6	6,8	24,3	-23,1
	c	24,8	25,1	24,3	22,6	14,2	39,1	2,2	10,9	14,8
Zielonogórskie	a	27,8	26,6	29,3	32,9	24,1	43,9	-5,1	2,5	-14,6
	b	33,1	34,9	30,5	36,2	28,1	47,2	-3,1	6,8	-16,7
	c	24,5	23,1	26,4	25,0	19,2	33,2	-0,5	3,9	-6,8

^a Zameldowania na pobyt stały.

^b Wymeldowania z pobytu stałego.

ŹRÓDŁO: Rocznik Statystyczny Województw 1981, s. 41—43; Rocznik Statystyczny Województw 1986, s. 58.

(por. tab. 17). Jeszcze rzadziej zdarza się, że miasta wykazują salda ujemne. W 1985 r. np. fakt taki odnotowano jedynie w woj. wałbrzy-skim.

Mobilność terytorialna ludności wykazuje — ogólnie biorąc — tendencję zniżkową. Znajduje to potwierdzenie zarówno po stronie napływu jak i odpływu ludności, a więc w ogólnym obrocie migracyjnym. Maleje liczba migrantów w przeliczeniu na 1000 ludności, a ogólne saldo zmniejszyło się z — 5,1 w 1975 r. do zaledwie — 0,5 osób w 1985 roku (por. tab. 17).

Kilka uwag warto poświęcić podstawowym motywom migracji stałych, wokół których narosło sporo kontrowersji. Odpowiednich danych dostarczył NSP z grudnia 1978 r., obejmując okres wieloletni. W skali kraju, wśród ośmiu wyodrębnionych przyczyn kolejność była następująca: względy rodzinne, zawarcie związku małżeńskiego, zmiana kolejnego miejsca pracy, mieszkania, podjęcie pierwszej pracy, nauka, względy zdrowotne i zamieszkanie bliżej pracy. Taką samą kolejność stwierdzono w woj. zielonogórskim, a odpowiednie dane zawiera tab. 18. Dodatnie saldo Zielonogórskie uzyskało w przemieszczeniach spowodowanych: podjęciem pierwszej pracy zawodowej, zmianą kolejnego miejsca pracy, zawarciem związku małżeńskiego, względami zdrowotnymi i maturalnie — także na skutek przydziału mieszkania bądź zamiany na lepsze. Natomiast wyjazdy stałe spowodowane względami rodzinnymi, podejmowaniem lub chęcią kontynuacji nauki, a także z chęci zamieszkania bliżej miejsca pracy — powodują ubytek migracyjny ludności.

Kończąc, warto jeszcze zwrócić uwagę, iż spore rozmiary osiągają wędrowniki wewnątrzwojewódzkie ludności. Z danych zamieszczonych w tab. 19 wynika, że w przemieszczeniach wewnątrzregionalnych zdecydowaną przewagę posiada ludność wiejska. Odmiennie, niż w niektórych innych regionach (np. w gdańskim i szczecińskim), największy udział

TABELA 18

SALDA MIGRACJI LUDNOŚCI W WOJ. ZIELONOGÓRSKIM
WEDŁUG WYBRANYCH MOTYWÓW

Motywy zmiany terytorium zamieszkania	Razem	Miasta	Wieś
O g ó ł e m	+ 79470	+ 85800	—6330
Podjęcie pierwszej pracy zawodowej	+ 11200	+ 17060	—5860
Zmiana kolejnego miejsca pracy	+ 1800	+ 7830	—6030
Zamieszkanie bliżej miejsca pracy	—90	+ 1360	—1450
Nauka	—3050	+ 2720	—5770
Mieszkanie	+ 40	+ 6680	—6640
Zawarcie związku małżeńskiego	+ 4110	+ 6460	—2350
Względy rodzinne	—3320	+ 13160	—16480
Względy zdrowotne	+ 370	+ 140	+ 230
Pozostałe przyczyny i nie ustalone	+ 68410	+ 30390	+ 38020

ŹRÓDŁO: Dane GUS — na podstawie wyników NSP z dnia 7.XII.1978 r.

TABELA 19

MIGRACJE WEWNĄTRZWOJEWÓDZKIE LUDNOSCI

Lata	Ogółem	Kierunki migracji				Saldo migracji wewnętrznych w miastach
		ze wsi do miast	z miast na wieś	z miast do miast	ze wsi na wieś	
1977	11995	4786	1978	2061	3170	+ 2808
1983	10760	4337	2247	1779	2397	+ 2089
1985	10080	3864	2248	1638	2330	+ 1616

ŹRÓDŁO: *Rocznik Demograficzny 1978*, s. 150; *Rocznik Statystyczny Województw 1984*, s. 49; *Rocznik Statystyczny Województw 1986*, s. 55.

wśród ogólnych liczb migrantów mają osoby przenoszące się ze wsi do miast, a najniższy — przemieszczenia między miastami. Należy też zaznaczyć, że w ostatnich latach — w porównaniu z danymi z 1977 r. nasiliły się przemieszczenia z miast do wsi.

Traktując całokształt zagadnień najogólniej można stwierdzić, iż dokonana wyżej analiza przemian wykazała dużą ich dynamikę i korzystne na ogół przeobrażenia. Niemniej jednak obszar Środkowego Nadodrza zaliczony jest nadal do słabiej zaludnionych i zurbanizowanych regionów itd. Równocześnie na podkreślenie zasługuje to, że mimo stosunkowo niewielkiej liczebności, stosunkowo korzystna struktura płci i wieku stwarza naturalne podstawy utrzymania się w dalszym ciągu wysokiej żywotności biologicznej, niezbędnego przyrostu siły roboczej itp.²⁰ Ten czynnik powinien być pełniej wykorzystany w celu zdynamizowania rozwoju społeczno-ekonomicznego tej części nadodrza.

²⁰ Por. m.in. A. Sokołowski, K. Zajac, *Rozwój demograficzny a rozwój gospodarczy*, PWE, Warszawa 1987, s. 155 i inne.